

३ पूर्ण सत्र

क्षितिजहरूको घेरा भन भन फराकिलो पादै: हिन्दू कुश-हिमालयहरूमा एकीकृत स्थानीय सुशासन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनलाई चुनौती शिर्षकको एउटा समूह छलफलको बनौटबाट पूर्ण सत्रको शुरुवात् भयो । हिन्दू कुश-हिमालयहरूको स्थानीय सुशासन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमाथि राम्ररी नजर दिनु नै यो सत्रको उद्देश्य थियो ।

एकीकृत विकास अध्ययन संस्था, काठमाडौंका कार्यकारी श्री मोहनमान सैजूले यो सत्रको सभापतित्व गर्नु भएको थियो । समूहमा भाग लिनेहरूको छनौट उनीहरूले प्रतिनिधित्व गरेको देश, उनीहरूको खास कार्यक्षेत्र, उनीहरूको निपुणताको आधारमा गरिएको थियो । कार्यशाला गोष्ठीका निम्न सहभागीहरूले समूह सदस्यहरूको रूपमा भाग लिए ।

सभापति: डा. मोहन मान सैजू
बङ्गलादेश: डा. एम.एम. खान
पाकिस्तान: श्री हैदर खान
श्री शफा अली
भारत: श्री रमेश शर्मा
डा. वि.पी. मैथानी
श्री राधा भाट
श्री कुलभूषण उपमन्यू
श्री चण्डी प्रसाद भाट

डा. मोहनमान सैजू
सभापति

नेपालः श्री हरि प्रसाद न्यौपाने
श्री माया देबी खनाल
श्री माधव पौडेल

एकीकृत विकास अध्ययन संस्था (ए.वि.अ.सं.), काठमाडौंका कार्यकारी अध्यक्ष डा. मोहनमान सैजुलाई श्री अनुपम भाटियाले गर्नु भएको स्वागत र परिचयबाट यो सत्रको शुरुवात् भयो ।

श्री भाटियाले एकीकृत विकास अध्ययन संस्था (ए.वि.अ.सं.) नेपालको सबभन्दा पुरानो र पूर्ण स्थापित अनुसन्धान र विकास संस्था हो भन्नु भयो । यसले क्रियाशिल अनुसन्धानका साथ-साथै कार्यान्वयनलाई अगाडि बढाउँछ ।

डा. सैजुले राष्ट्रिय महत्वका थुप्रै पदहरू सम्हाल्नु भएको थियो । उहाँ त्रिभुवन विश्वविद्यालयको रेक्टर, राष्ट्रिय योजना आयोगको सदस्य र उपाध्यक्ष अनि अमेरिका र क्यानाडाका लागि राजकीय नेपाली राजदूत हुनु हुन्थ्यो । यो भन्दा थप, उहाँले नेपालका पहिलेका थुप्रै संस्थाहरूमा नेतृत्वदायी पदमा बसेर काम गर्नु भएको थियो । प्राकृतिक स्रोत संरक्षणको राष्ट्रिय परिषद् र एकीकृत गाउँ विकासको उच्च-स्तरको समितिमा बसेर पनि उहाँले नेतृत्व सम्हाल्नु भएको थियो । डा. सैजू नेपाललाई योगदान पुऱ्याए बापत् राष्ट्रिय-स्तरका धेरै पुरस्कारहरूबाट सम्मानित हुनुभएको थियो ।

छलफल शुरु हुनु अघि डा. सैजुले समूहमा भाग लिने सदस्यहरूको परिचय दिनु भयो । उहाँहरूले गर्ने काम र निपुणताको क्षेत्रको उल्लेख गर्दै उहाँले कार्यशाला गोष्ठीको छलफलमा सहभागी सदस्यहरूले इमान्दारी, समर्पन र आफ्नो अनुभवको बाहुल्यता प्रदान गर्ने कुरा पनि गर्नु भयो ।

बङ्गलादेश

डा. एम.एम. खान, जन प्रशासनका प्रोफेसर, ढाका विश्वविद्यालय ।

डा. खान बङ्गलादेशमा ग्रामीण विकासका साथ-साथै स्थानीय सुशासन र प्रजातन्त्र सम्बन्धी थुप्रै रचनाहरूका लेखक हुनु हुन्छ ।

सामुदायिक वनका प्रारम्भिक कार्यहरूलाई स्थानीय सरकारसंग कसरी एकीकृत गर्ने भन्ने विशेष कार्यसूचीमा भाग लिने सहभागीहरूको उल्लेख गर्दै श्री खानले सत्रको शुरुवात् गर्नु भयो । स्थानीय निर्वाचित समुदायहरूको समस्या र सामुदायिक वन व्यवस्थापनको समस्या भनेर अहिले भईरहेका दुई समस्याहरूलाई उहाँले औल्याउनु भयो ।

डा. खानले ऐतिहासिक रूपमा, ब्रिटिश भारतमा स्थानीय सरकारलाई केन्द्रीय सरकारसंग आसन्न संस्था मानिन्थ्यो र त्यसले केन्द्रीय सरकारको भण्डारेकै रूपमा काम गर्थ्यो भन्नु भयो । स्थानीय समुदायहरूलाई सशक्तिकरण गर्ने भन्ने मीठो आलङ्कारिक भाषालाई पन्छाएर हेर्ने हो भने स्थानीय बासिन्दाहरू सधैं चार वटा मजबुरीमुनि किचिएका हुन्थे ।

- स्वायत्तताको अभाव
- अपर्याप्त अर्थ र कार्य सञ्चालन गर्न कोषको असक्षमता
- सीप भएका मानिसहरूको अभाव केन्द्रीय सरकारले कर्मचारीहरू भर्ना गर्थे र तिनीहरू स्थानीय रूपमा उत्तरदायी हुँदैनथे, र
- निर्वाचित स्थानीय नेताहरू सधैं प्रभावकारी हुँदैनथे र साँचो अर्थमा तिनीहरू स्थानीय जनसंख्याको प्रतिनिधित्व पनि गर्न सक्तैनथे ।

सामुदायिक वनको बारेमा वन विभाग मानसिक रूपले नियन्त्रणमुखी थियो । वन विभागका कर्मचारीहरू र स्थानीय जनताबीच अविश्वास थियो । वन विभागको सारा बनौट नै माथिदेखि तलसम्म प्रभुप्रधानमुखी थियो । वन कर्मचारीहरू प्राविधिक रूपमा तालीम गरिएका हुन्थे व्यवहार बिज्ञान उनीहरू जान्दैनथे । वन कानून र नियमहरू काम नलाग्ने हुन्थे र उपयुक्त संसोधनको अभाव हुन्थ्यो । वन नीति निर्दिष्ट अथवा प्रष्ट हुँदैनथ्यो । आलङ्कारिक भाषा त हुन्थ्यो, सार चाहिँ हुँदैनथ्यो ।

डा. खानले तलका समाधानहरू प्रस्तावित गर्नु भयो ।

- शक्तिको हस्तान्तरण र स्थानीय स्वायत्तता-जनताहरूले शक्ति र उत्तरदायित्वहरू पाएपछि अवश्य नै उन्नति हुन्छ ।
- समुदाय आधारित सङ्गठनहरूलाई प्रोत्साहन-यस्ता सङ्गठनहरू निरन्तर रूपमा खुले, तर तिनीहरूलाई अर्थ र नेतृत्वका समस्याहरू भइरहे त्यसैले तिनीहरूको उत्थानका लागि सहयोग आवश्यक छ ।
- स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र वन विभागहरूबीचको सुसम्बन्धमा बृद्धि, यो राष्ट्रिय-स्तरको नेतृत्वले कार्यको नयाँ बाटो तय गर्नु पर्ने सवालको कुरा हो । सरकारी हाकिमहरूले, कर्मचारीहरूले व्यवहारको उन्नत ज्ञान सिक्न अत्यावश्यक थियो । त्यसो भए मालिक्याई प्रदर्शन गर्ने होइन, उनीहरूले काम गर्ने पद्धति सिक्ने थिए ।
- कर्मचारीहरूको हाकिमीपनमाथि विजय प्राप्त गर्नु पर्छ । दक्षिण एशियाका देशहरूको जिउँदो-जागदो समस्या नै यही हो ।

पाकिस्तान

श्री हैदर खान-उत्तरी क्षेत्र परिषद्को सदस्य

स्थानीय परिषद्मा निर्वाचित श्री खान प्रान्तीय मन्त्री पदको समान स्तरमा स्थानीय सरकारको वन सल्लाहकारमा नियुक्त हुनु भएको थियो । उहाँको भूमिका वन क्रियाकलापहरू जसमा वकालत, समुदाय संचालन र आर्थिक कुराहरू पनि पर्छन्, यिनीहरू बारे नीति निर्माण गर्नु हो ।

पाकिस्तानमा दुई किसिमका वनहरू थिए: सरकारी संरक्षण प्राप्त वनहरू र व्यक्तिगत वनहरू । वन स्रोतहरू माथि नियन्त्रण गर्न र तिनीहरूको व्यवस्थापन गर्न सरकार एकलैलाई धेरै कठिनाई पऱ्यो । सामुदायिक वनहरूमा समुदायले नै रोप्ने, जोगाउने र रूखहरू काट्ने कामको हेरविचार गर्थ्यो । समुदायलाई वन आफ्नो हो भन्ने अनुभूत भयो भने, त्यसको व्यवस्थापनमा आत्मविश्वास बढ्यो भने वनलाई फाइदा पुग्छ भन्ने कुरा प्रष्ट थियो । वन नीति र समुदायको स्वार्थमा बाभ्रो पऱ्यो भने हिंसा र वन कार्यमा रिक्तता देखा पर्थ्यो । त्यसैले वनका बारेमा समुदायको अनुभूतिको ठूलो महत्व थियो ।

राजनैतिक नेताहरू र गैर-सरकारी संस्थाहरूले सरकार र समुदायका कामहरूलाई संयोजित गर्ने काममा महत्वपूर्ण भूमिका निभाउन सक्थे । गैर-सरकारी संस्थाहरूले समुदायमा आएर काम गर्न थालेपछि नै स्थानीय निर्वाचित समुदाय र सरकारबीच संयोजित गर्ने काम गर्न थाले । स्थानीय निर्वाचित समुदायहरूले सामुदायिक वनमा भाग लिनु पर्छ । वन नीति र कानूनले समुदायको आवश्यकता र चाहनालाई पूरा गर्नु पर्छ ।

सरकारले वन क्षेत्रको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भनेर स्थानीय जनताहरूलाई दिइएको तालीम अपर्याप्त थियो । सरकारले हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रका समुदायहरूको समस्या र विवशताहरूलाई ध्यान दिनु पर्छ ।

श्री शाफा अलि-समुदाय संचालक, उत्तरी क्षेत्र, पाकिस्तान ।

श्री अलि आफ्नो वन क्षेत्रको व्यवस्थापनमा सफलतापूर्वक काम गर्ने समूहका साथ लागेर समुदाय संचालनमा सक्रिय हुनु हुन्छ ।

पाकिस्तानमा श्री अलीको क्षेत्रमा, वन राज्यको अधिनमा थियो र राज्यद्वारा नै संरक्षित थियो । सन् १९७२ मा केन्द्रीय सरकारले आफ्नो नियन्त्रणमा लियो । सप्रिनु भन्दा वनको अवस्था भ्रन बिग्रिदै गयो । त्यसपछि रूखहरू काट्ने निर्यात गर्ने कुरामा बन्देज लगाएर समुदायका सदस्यहरू आफैले समूह निर्माण गरी सरकारको स्वीकृतिमा वन व्यवस्थापन कार्य गर्न थाले । अहिले सरकार र समुदायको बीचमा पूर्ण अवरोधको

अवस्था छ किनकी यी मध्ये कसैले पनि रुखहरु काट्न सक्तैनन् । सामुदायिक उपभोक्ता समूहको स्वीकृतविना वन विभागले रुखहरु काट्न पाउँदैन र समुदाय, रकमको अभावले वन सुरक्षालाई पक्का गर्न नसक्ने समस्या भोगिरहेछ । यही कुरा हो, जहाँ समुदाय स्थानीय, निर्वाचित समुदाय र सरकारले आ-आफ्नो भूमिकाको बारेमा सम्झौता गर्न सक्छन् । त्यहाँ कानूनी बाधाहरु थिए, अनि गैर-सरकारी संस्थाहरु, उपभोक्ता समूहहरुलाई, स्थानीय निर्वाचित समुदायहरु र केन्द्रीय सरकारलाई संयोजन गर्न अगाडि आउन सक्छन् ।

भारत

श्री राकेश शर्मा- उपनिर्देशक, उत्तर प्रदेश प्रशासनिक प्रतिष्ठान, नैनीताल, उत्तर प्रदेश

उत्तर प्रदेश राज्यमा प्रभावकारी र संवेदनशिल प्रशासन प्रदान गर्न उत्तर प्रदेश प्रशासनिक प्रतिष्ठानका निजामती कर्मचारीहरुको कार्य क्षमताको बृद्धि गर्न उत्तरदायी छ । सर्व साधारण स्तरका मानिसहरुलाई प्रशासनिक-स्तरसंग सुसम्बन्ध गाँसेर वन समुदायलाई फाइदा पुऱ्याउनु कार्यशाला गोष्ठीको आधारभूत सवाल थियो । भारतको सन्दर्भमा कुमाउमा, जिल्ला वन व्यवस्थापन, वन विभागको मातहतमा थियो र वन कर्मचारीहरुले समुदाय र वनको सम्बन्धलाई बुझ्दै बुझेनन् । वन कर्मचारीहरुले गाउँले जनतालाई वन पद्धतिबाट अलग राखे । सन् १९३० देखि नै कुमाउ र गडवालमा वन पञ्चायत थियो त्यही नै आधारभूत रूपमा सामुदायिक वन व्यवस्था थियो । त्यो व्यवस्थालाई फर्केर हेर्दा त्यो धेरै प्रभावशाली देखिन्छ । यही नै समुदाय आधारित वन व्यवस्थापन पद्धति थियो जसमा समुदाय एकजुट हुन्थ्यो र वन व्यवस्थापन समितिको निर्माण गर्थ्यो । तर यो पद्धति स्थानीय सुशासन पद्धतिसंग गाँसिएको थिएन । त्यति बेला कुमाउ र गडवालका १५,००० गाउँहरुमा एकत्र गरिरहेका ४,५०० वन पञ्चायतहरु अस्तित्वमा थिए । राम्रोसंग व्यवस्था गर्न सक्ने यी वन क्षेत्रका समुदायहरु राम्रो अवस्थामा थिए, तर सबै समूहहरुले भने उस्तै किसिमले राम्रोसंग व्यवस्था गर्न सकिरहेका थिएनन् । त्यहाँ विश्व बैंकको योजना आइरहेको थियो र वन पञ्चायत पद्धति अनि स्थानीय प्रशासनिक समुदायहरुलाई जोड्ने बिचार उत्पन्न गरिरहेको थियो ।

वन पञ्चायतलाई शक्तिको स्वायत्तता प्रदान गर्ने उद्देश्यले भारतमा संबैधानिक संसोधन भएको थियो । एउटा पद्धतिको आयोजन गर्नु थियो जसले गर्दा वन पञ्चायत सोभै वन समूहहरुसंग गाँसिन सक्थ्यो र विकासका लागि काम गर्न सक्थ्यो । त्यसैले पारस्परिक सम्बन्ध हुनु जरुरी थियो । अर्को बुँदा थियो, सामुदायिक वनमा काम गरिरहेका जनताहरुको क्षमता कसरी निर्माण गर्ने ? स्थानीय जनताहरुलाई आफ्ना क्षमताहरु विकास गर्ने आवश्यक ज्ञान उपलब्ध गराउन जरुरी थियो । कार्यक्रमलाई दीगो बनाउन यो एकदमै महत्वपूर्ण थियो ।

पहाडी क्षेत्रहरूमा लोग्ने मानिसहरूले जङ्गलबाट दाउराहरू बटुलेर ल्याएनन् किनकी उनीहरू सोच्थे कि, यो आईमाईहरूको काम हो । त्यसैले यो पूर्णतया लिङ्गभेदमा आधारित थियो, त्यसैले समुदाय आधारित सङ्गठनहरू र गैर-सरकारी संस्थाहरूले समुदायका क्षमताहरूलाई सवल बनाउन र लैङ्गिक कुरामा ध्यान केन्द्रित गर्ने उद्देश्यले कार्यरत हुनु आवश्यक थियो ।

स्थानीय सङ्गठनहरू र स्थानीय निर्वाचित समुदायहरू एक आपसमा संयोजित थिएनन् । दृष्टिकोणहरूलाई बदल्नु पर्थ्यो । बक्ताले संयोजन, दृष्टिकोणको परिवर्तन र क्षमताको निर्माण भविष्यका मुख्य सवालहरू हुन् भन्नु भयो ।

डा. बि.पि. मैथानी-निर्देशक, राष्ट्रिय ग्रामीण विकास संस्था, गौहाटी, आसाम ।

डा. मैथानी जनकार्य र ग्रामीण प्रविधि उन्नति (अग्रगमन) परिषद्का सदस्य र संयोजक हुनु हुन्छ । यो संस्था स्वयंसेवी संस्था र स्थानीय सरकारबीच घनिष्ट सम्बन्ध स्थापना गर्ने लक्ष्य राखी स्वयंसेवी संस्थाहरूद्वारा ग्राम विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने संस्था हो ।

भारतको पूर्वी हिमाली क्षेत्रको विशेषता नै हो-त्यहाँका वन र भूमि सम्पदा समुदायको अधिनमा हुन्छन् । त्यहाँ २०० भन्दा बढी जनजातिहरू बस्छन् र पारम्परिक शैलीद्वारा त्यस क्षेत्रको वन व्यवस्थापन र उपयोग गर्छन् । भारतका अरु प्रान्त भन्दा एकदमै भिन्न किसिमको वन स्वामित्वको भू-दृश्य यहाँ देखिन्छ । अहिले ४० प्रतिशत वन-भूमि सरकारी अधिनमा छ र ६० प्रतिशत वन-भूमि चाहिँ जन व्यवस्थापनको अधिनमा छ । सबै गाउँका पारम्परिक संस्थाहरू छन्, उदाहरणका लागि ग्राम प्रमुख र ग्राम परिषद्हरूले वन व्यवस्थापन गर्छन् र ती गाउँहरूका आ-आफ्नै नीति र नियमहरू छन् । कृषि परिवर्तन चाहिँ यहाँको मुख्य पेशा हो र यो वनसंग गाँसिएको छ । सरकारको अधिनमा रहेको आरक्षित वन अरुणाचलको सम्पूर्ण वन क्षेत्रको २५ प्रतिशत छ, मणिपुरमा ३ प्रतिशत छ, मेघालयमा ४ प्रतिशत, मिजोरममा ५६ प्रतिशत छ र नागाल्याण्डमा १२ प्रतिशत छ ।

वन व्यवस्थापन ग्राम परिषद्द्वारा गरिएको छ । यहाँबाट आफ्नो जीविकोपार्जन नगर्ने हुनाले ग्राम प्रमुखहरू वन संरक्षणमा त्यति ध्यान दिदैनन् अनि यसको महत्वको बारेमा उनीहरू सचेत पनि छैनन् । ग्राम प्रमुखहरूको मातहतमा वन सम्पदा भएको हुनाले प्राकृतिक स्रोतहरूले बिग्रंदो नियती भोगिरहेछन् । यहाँ स्थापित उद्योगधन्डाले पनि वन विनाश गरिरहेछन् । जन चासोको हितमा मुद्दा लड्ने संस्थाले दरखास्त दिएको हुनाले भारतको सर्वोच्च अदालत वन-आधारित उद्योग धन्डालाई त्यहाँबाट हट्न आदेश दिएको छ । सरकारले स्थानीय समुदायहरूको पारम्परिक वन व्यवस्थापन र त्यसका लागि तिनीहरूको आफ्नै कानून, प्रशासन, व्यवस्थापनका पद्धतिहरू छन् भन्ने मानेर नै आफ्नो कानून प्रचलित गरेको छ । बक्ताले राम्रो ज्ञान भएका स्वयंसेवी संस्थाहरूले समुदायसित

संलग्न भई उनीहरूले फडानी गर्ने जङ्गलबाट उनीहरूको आय आर्जन बढाउन सकिन्छ भन्ने कुरा महसुस गराउन सक्नु पर्छ भन्नु भयो । ग्राम प्रमुखहरू अनुभूत गर्छन्-तिनीहरू नै वनका एकमात्र अधिकारी हुन् । त्यसैले स्थानीय समुदायभित्र वन व्यवस्थापनको फैसेला गर्ने र मुनाफा बाँड्ने कामलाई पारदर्शी बनाउन अलि प्रजातान्त्रिक उत्साह पनि आवश्यक पर्छ ।

श्री राधा भाट-लक्ष्मी आश्रम, अलमोरा, उत्तर प्रदेश

श्री भाट १९५१ देखि उत्तराखण्डको गान्धीवादी सङ्गठन लक्ष्मी आश्रमकी सदस्या हुनु हुन्छ । उहाँको प्रमुख काम सबै किसिमका प्राकृतिक स्रोतहरू जस्तै पानी, माटो र वन जस्ता कुराहरूको संरक्षणका लागि स्थानीय-स्तरमा समुदाय-विशेष गरेर महिलाहरूलाई सङ्गठित गर्नु हो । उहाँ चिपको आन्दोलनमा पनि संलग्न हुनु हुन्थ्यो, जसले हरिया रूखहरू ढाल्न प्रतिरोध गर्थ्यो, बृक्षारोपण गर्ने प्रयत्नलाई सङ्गठित गर्थ्यो । खानीबाट निकालिएको माटो सुरक्षित गर्थ्यो र उत्तराखण्डका हिमालयहरूमा ठूल-ठूला बाँधहरू बनाउन प्रतिरोध गर्थ्यो ।

श्री भाटको बिचार अनुसार वन विभागको मनोबृत्ति पहाडी क्षेत्रका वन स्रोतको विनाशका लागि जिम्मेवार थियो । गाउँका मानिसहरू केही पनि जान्दैनन् किनकि तिनीहरूले लेख-पढ गरेका छैनन् भन्ने सरकारी कर्मचारीहरूको सोचाई गलत थियो । पहाडी महिला तथा पुरुषहरूलाई शिक्षा दिनु पर्छ भनेर तिनीहरू सधैं सोच्थे, यस्तो भावना मनमा पाल्ने हो भने स्व-सुशासन कसरी घटित हुन सक्छ ? शक्ति र विकेन्द्रीकरणको प्रतिनिधित्वको पद्धतिमा स्थानीय जनताहरूमा पूर्ण विश्वास हुनु पर्छ । पहिलो प्रकृया नै स्थानीय मानिसहरूमा श्रद्धा र विश्वास विकास गर्नु हो । जनताको ईच्छा र चाल अनुसार अगाडि बढियो भने मात्रै परिवर्तनलाई साक्षात्कार गर्न सकिन्छ ।

जब स्थानीय समुदायहरूको कुरा गरिन्छ, निर्णय तर्जुमा गर्ने पद्धतिहरूमा सबै जनताहरूलाई संलग्न गर्नु पर्छ । कसैले पनि बहुमतको कुरा गर्नु हुँदैन बरु सर्वसम्मति-लाई जोड् दिनु पर्छ । पञ्चायती राजको व्यवस्थामा पनि निर्णय गर्ने शक्ति सरकारको हातमा थियो । पञ्चायती राजको व्यवस्थाले जनतालाई निर्णय गर्ने धेरै अवसरहरू प्रदान गर्थ्यो, तर यही पूर्ण चाहिँ थिएन । अर्थ-व्यवस्था राजस्व विभागले, वन विभागले, जिल्ला परिषद्ले नियन्त्रण गरेको थियो । वक्ताका अनुसार यो सवाल समाधान नभई स्वसुशासनको प्रश्न अगाडि बढाउन सकिदैनथ्यो । अलमोरामा वन पञ्चायतको राजस्व भारतीय रु. १० करोड भन्दा बढी थियो, तर यो सबै सरकारको अधिनमा थियो । यस्तो खालको नियन्त्रणले स्वसुशासन ल्याउन सक्दैनथ्यो, साथै वन र प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण पनि गर्न सकिदैनथ्यो । त्यसकारण, सोच र काम गर्ने पद्धति स्थानीय जनताहरूको हातमा राखिनु पर्थ्यो, स्वसुशासनका लागि साथ-साथै नगद नियन्त्रण, बजेट निर्माण, योजना तर्जुमा, पहल गर्नु र अनुशरण गर्नु पनि स्थानीय हातमा हुनु पर्थ्यो ।

राष्ट्रिय वन नीतिले स्वसुशासनका लागि उठाइएका सवालहरूलाई गिन्ती नगरुन्जेल केही गर्न सकिन्नथ्यो । राष्ट्रिय वन नीतिले वनमाथिको नियन्त्रणलाई अभै जोड दिएको थियो । पर्वतीय प्राकृतिक स्रोतहरूलाई वन, पानी र माटो भनेर अलग-अलग रूपमा नटुक्र्याईकन सम्पूर्णतामा लिइनु पर्थ्यो । पहाडहरूका लागि खास योजना र नीतिहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय नीति निर्माताहरूले यो कुरालाई ख्याल गर्नु पर्थ्यो । परिवर्तन ल्याउनका लागि गैर-सरकारी संस्थाको सहयोगले गाउँको सर्व साधारण जनताको स्तरबाट शुरु गर्नु पर्छ । यस्तो भयो भने मात्र नाटकीय परिवर्तनहरू देखा पर्छन् ।

श्री कुलभूषण उपमन्यू-नवरचना, हिमाञ्चल प्रदेश

श्री उपमन्यू, नवरचनाको संस्थापक सदस्य हुनु हुन्छ । नवरचना हिमाञ्चल प्रदेशमा प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि जनताको नियन्त्रणलाई बृद्धि गर्न काम गरिहेका गैर-सरकारी संस्थाहरू र समुदायमा आधारित सङ्गठनहरूको एउटा कार्यजालो (नेटवर्क) हो । उहाँ हिमालय बचाऊ आन्दोलनको एक जना कर्मठ व्यक्ति पनि हुनु हुन्छ । उहाँको रुची ग्राम सामुदायिक समूहहरू र सरकारका सबै तहका बीच हुने पारस्परिक सहयोगका कार्यक्रमहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु हो । पहाडी क्षेत्रका आत्मनिर्भर समुदायहरूका बिचारमा आधारित दीगो विकास उपलब्ध गर्नु मुख्य उद्देश्य हो ।

पहाडी क्षेत्रमा पानीका लागि, वनका लागि, भूमिका लागि र पशुपालनका लागि एकीकृत र समग्र योजनाको जरुरी छ, किनकि त्यहाँका बासिन्दाहरू यी सबै कुरामा भर गर्छन् । पहाडी क्षेत्रमा यी सबै प्राकृतिक स्रोतहरू कसले नियन्त्रण गर्छ भन्ने प्रमुख सवाल हो ।

जबसम्म समाजको बिशिष्ट वर्गले रिमोट कन्ट्रोलद्वारा यी प्राकृतिक स्रोतहरूलाई नियन्त्रण गर्छ, तबसम्म यी प्राकृतिक स्रोतहरू सुरक्षित हुँदैनन्, किनभने यो बिशिष्ट वर्ग सोभै यी प्राकृतिक स्रोतहरूमा भर पर्दैनन् । तिनीहरू यी प्राकृतिक स्रोतहरूको विनाशसंग परिचित पनि छैनन् र त्यसको पीडा अनुभूत गर्न पनि सक्दैनन् । उदाहरणका लागि, पहाडी क्षेत्रका खानी र बाँध निर्माणले त्यहाँका स्थानीय मानिसहरूलाई असर गर्थ्यो तर त्यसको हस्तक्षेपको फाइदा चाहिँ पहाडभन्दा टाढा बसेका मानिसहरूले गर्थे । अन्तर-विरोध समान रूपमा समुदायको स्तरमा र राष्ट्रिय-स्तरमा पनि देखिन्थ्यो । यद्यपि समुदाय र राष्ट्रका बीचमा चाहिँ वास्तविक अन्तरविरोध थिएन, किनकि समुदाय पनि राष्ट्र हो । योजना बनाउने बिशिष्ट वर्गहरू चाहिँ स्थानीय मानिसहरूको बिपरित आफ्नो स्वार्थ देख्थे । वन बिभाग र स्थानीय समुदायहरू बीच, बाँध बनाउनेहरू र त्यसबाट असर पर्नेहरू बीचको मतभेदमा गएर कुरा टुगिन्थ्यो । कसरी यी मतभेदहरूलाई बुझ्ने र समाधानका लागि अगाडि बढ्ने भन्ने मुख्य समस्या थियो ।

समुदायको अगाडि राखिएको विकासको नमूनाले समुदायलाई न्यूनता दियो । उनीहरूले त विश्वास गरेका थिए, यदि यो नमूनामा विश्वास गरियो भने मुनाफाहरू बृद्धि हुनेछन्,

तर यो भूठो आशा थियो । प्राकृतिक स्रोतहरूको दीगो विकासका बारेमा उत्तराखण्डमा पर्याप्त मात्रामा सोचिएको थिएन । विकासको कुरा गर्दा स्कूलमा एउटा नयाँ कोठा थप्ने कुरा गरियो, बाटोलाई फराकिलो पार्ने कुराको बारेमा सोचियो, गाउँमा कसरी बाँच्ने, कसरी बेरोजगारी हटाउने भन्ने कुरातिर चाहिँ ध्यानै दिएन ।

यस सन्दर्भमा हेर्दा विकेन्द्रीकरणलाई पुनः ध्यान दिन आवश्यक छ । अहिले, विकेन्द्रीकरणको साँचो अर्थ हो - शक्तिको केन्द्रीकरणलाई हटाउनु । केन्द्रमा नलिएका निर्णयहरू राज्य र जिल्ला-स्तरमा लिइए, जव महत्वपूर्ण सवालहरूको वास्तविक स्वायत्तता स्थानीय समुदायलाई दिइरहेका थिए । आफ्नो जिउनु-बाँच्नुसंग सम्बन्धित सवालहरूमा समुदायहरूले जब आफैले निर्णय लिन्छन्, तब मात्र विकेन्द्रीकरणको वास्तविक अर्थ लाग्छ । सामुदायिक व्यवस्थापन वन, भूमि, पानी र पशुपालन सबैलाई एकै ठाउँमा संलग्न गरेर विस्तारित रूपमा गरिनु पर्छ र वास्तविक स्वायत्ततातिर अगाडि बढ्नु पर्छ ।

हिमाञ्चल प्रदेश, भारतमा संविधान ७३ औं पल्ट संसोधन हुँदा साँचो विकेन्द्रीकरण पाइने भइयो भनेर मानिसहरू आशावादी थिए, तर केवल देखावटी परिवर्तन मात्र भयो । पञ्चायतहरूले काम गर्दा सरकारको प्रतिनिधि जस्तो भएर गर्नु पर्थ्यो । यस्तो भूमिकाले वन र अरु प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन, संरक्षण ठीकसंग हुन सकेन, किनकि उनीहरूले समुदायको आवश्यकता र चाहनाको ख्याल गर्नु भन्दा सरकारको ईच्छा अनुसार काम गर्थे । पञ्चायत वा अन्य कुनै पनि स्थानीय संस्थाहरूले समुदायको समस्या र आवश्यकतालाई बुझ्नु पर्छ ।

भारतमा गाउँहरूको कानूनी औकात छैन । पञ्चायत दशदेखि बाह्र वटा गाउँहरू मिलेर बनेको हुन्छ र तिनीहरू आफ्ना हितलाई साभ्ना बनाएर बाँड्न पनि सक्दैनन् । एउटा गाउँले अर्को गाउँको समस्या समाधान गर्न पनि सक्दैन । केही अधिकारहरू ग्रामसभालाई प्रदान गरिएको छ, तर बैठकमा सबै जना आउँदैनन् । ३,००० का लागि १० या २० जनाले निर्णय गर्छन् र यो पर्याप्त हुँदैन । उनीहरूले ठीक प्रकारको व्यवस्थापन चाहने हो भने, प्राकृतिक समुदायलाई बैधता प्रदान गर्नु पर्छ । हिमाञ्चल प्रदेश र गढवालमा यस्तो भएन । राजश्व प्राप्त हुने गाउँहरू छन्, तर सरकार राजश्वप्रति मात्र चासो राख्छ । गाउँका समस्याहरूप्रति चाहिँ चासो राख्दैन ।

प्राकृतिक स्रोतहरूसंग सम्बन्धित योजनाहरू समुदायले बनाउने कुरामा जोड दिनु पर्छ । जसले योजना बनाउँछन्, उनीहरू गाउँको वास्तविक समस्यालाई बुझ्दैनन् र गाउँको समस्या बुझ्ने जनताहरूले चाहिँ निर्णय गर्ने कार्यमा भाग लिन पाउँदैनन् । गाउँमा समरूपता ल्याउन व्यवस्थापनको जिम्मेवारी समुदायलाई दिइनु पर्छ ।

आजभोलि कोही पनि पारम्परिक व्यवसायले मात्र जिउन सक्दैन, त्यसैकारण प्राकृतिक स्रोतहरूमा आधारित व्यवसायका अवसरहरू सबैलाई दिइनु पर्छ र यसका योजनाहरू

जनताहरु स्वयम्ले बनाउन पाउनु पर्छ । सारा भारतभरि गाउँको विकाससंग सम्बन्धित प्रविधिको खोजमा एकाग्रता पाईदैन । वक्ताको गाउँमा सबै मानिसहरूसंग पशु-धन छ तर पशुपालनका लागि चाहिने राम्रा साधन, जस्तै हलो आदि प्रति कसैको ध्यान छैन ।

वनको व्यवस्था गर्न हिमाञ्चल प्रदेशमा व्यवस्थापनका विभिन्न प्रणालीहरु परिचित गराइए, त्यसले गर्दा विभिन्न कार्यक्रमहरुमा अस्थिरता रहयो । निर्वाचित समुदायहरुबीच पारस्परिक सहयोग आवश्यक थियो र प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यवस्थापन कसले गर्ने भनेर छान्ने अधिकार जनतालाई दिइनु पर्थ्यो । त्यो भन्दा बढी, वन विभागको स्थितिमा परिवर्तन आउनु पर्थ्यो, जनताको अधिनमा हुने र उनीहरुले सक्रिय सहभागिता लिने स्थिति हुनु पर्थ्यो । सबै क्षेत्रमा स्वायत्तताको लागि पनि यही कुरा साँचो हुन्थ्यो ।

श्री चण्डी प्रसाद भाट-दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डल, गोपेश्वर, उत्तर प्रदेश ।

दशोली ग्राम स्वराज्य मण्डल गान्धीवादी सर्वोदय सङ्गठन हो । यो स्थानीय समुदायलाई सशक्तिकरण गर्न समर्पित संस्था हो । यो संस्थाले स्थानीय समुदायको जिविकामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने र उनीहरुको परम्परागत जीवन पद्धतिको बचाव गर्न प्राकृतिक स्रोतहरुलाई समुदायले आफ्नो अधिनमा लेओस् र त्यसको व्यवस्थापन गरोस् भन्ने चाहन्छ । यी चिपको आन्दोलनको कोक्रो भनेर पनि चिनिन्छ । चिपको आन्दोलन जसले उत्तर प्रदेश राज्यका पहाडी जिल्लाहरुका वनहरुलाई व्यापारीकरण गर्ने वन विभागको नीतिलाई सफलतापूर्वक चुनौति दिएका थिए ।

आजभोलि मानिसहरुले प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यवस्थापन समस्याहरुलाई स्थानीय, राष्ट्रिय रुपमा मात्र होइन, विश्वस्तरीय रुपमा पनि ठम्याइरहेका छन् । जे होस्, समस्याहरुलाई विभिन्न स्तरमा विश्लेषण गरिएको छ । ब्यक्तिगत दृष्टिकोण र आवश्यकता अनुसार जुन निश्चय नै एक अर्कोसंग फरक पर्दछ । चिपको आन्दोलनको किन कुनै रूखहरु ढालिनु हुँदैन भन्ने सवाललाई लिएर स्थानीय वासिन्दाहरुले वन विभागलाई दिएको एउटा सोभो चुनौति हो । पञ्चायतहरु शासनसंग जुभिरहेका थिए, तर पनि कर्मचारीहरूसंग वास्तवमा संघर्ष गर्नेहरु चाहिं जनताहरु हुन्, जसको जिविका सोभै प्राकृतिक स्रोतहरूसंग गाँसिएको थियो ।

भारतको पहिलो वन नीति सन् १९५२ मा तयार गरिएको थियो भने, दोश्रो वन नीति सन् १९८८ मा निर्माण गरिएको थियो । दश बर्ष बितिसकेका थिए तापनि नीतिलाई लागू गर्न कुनै कानून वा उपकानून लागू गरिएको थिएन । भारतको केही क्षेत्रमा मात्र संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो । वक्ताले यो जनताको कार्यक्रम हुनु पर्छ, सरकारले चाहिं सहयोगीको भूमिका मात्र निभाउनु पर्छ, भन्ने कुरामा तिनीहरुले आग्रह गरिरहेका थिए, भन्नु भयो । संयुक्त वन व्यवस्थापनको कार्यक्रम पनि अस्पष्ट थियो र तिनीहरु योसंग सन्तुष्ट थिएनन् । वक्ताले निर्णय गर्ने अधिकार वनसंग

सोभो रूपले गाँसिएका जनताहरूलाई दिनु पर्छ भन्नु भयो । पहाडी क्षेत्रहरूमा यो अधिकार महिलाहरूलाई हुनु पर्छ, किनकी उनीहरूको दैनिक जीवन सोभो रूपले वनसंग गाँसिएको छ ।

वक्ताले ग्राम पञ्चायतको रेखदेखमा रहेर पञ्चायतहरूले काम गर्नु पर्छ भन्नु भयो । सबै हिमाली गाउँहरूमा ग्राम वन हुनु पर्छ र त्यसको व्यवस्थापन वन पञ्चायतले गर्नु पर्छ । सबै ग्राम वनमा नौ जना प्रमुखहरू छन् । वक्ताले सुभाब दिनु भयो - नौ जना मध्ये पाँच जना चाहिँ महिलाहरू हुनु पर्छ । त्यसो भयो भने नीति-निर्माणमा उनीहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन् ।

नेपाल

श्री हरि प्रसाद न्यौपाने-सभापति, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपाल (FECOFUN)

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपालको मान्यता सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूका सबै तहका कृयाकलापमा मद्दत गर्नु, विकासको शुरुको अवस्थादेखि वन हस्तान्तरण त्यसको कार्यरूप दिने अवस्थासम्म हो । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपालले मुख्य ध्यान दिने कुराहरू नीतिको वकालत गर्नु, नेटवर्कहरू संचालन गर्नु, सूचना आदान-प्रदान गर्नु र तालीम दिनु हो । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको महासंघ, नेपालले गा.वि.स. देखि लिएर वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयसम्म सरकारका सबै तहहरूसंग काम गर्छ । यसले नेपालको वन व्यवस्थापनमा मद्दत गर्छ ।

श्री न्यौपानेले आजको अवस्थासम्म आई पुग्न हामीले धेरै अवस्थाहरू पार गर्नु भन्नु भयो । कुनै कुनै क्षेत्रहरूमा सामुदायिक वन हस्तान्तरण राम्रोसंग भएको छ, तर अर्कोतिर कुनै कुनै समुदायहरूले वन व्यवस्था कसरी गर्ने, कसरी संयोजन गर्ने भन्ने कुरा थाहा पाएका छैनन् । कानून, नियम र विधानहरूको नक्कल गर्दा सामुदायिक वनले समस्याहरू भोगिरहेछ । सम्पूर्ण समुदायको सहभागिताका लागि केही बाधाहरू पनि थिए । मुख्यतः लैङ्गिक समानता, सोभो रूपले परम्परा र संस्कृतिसंग गाँसिएको थियो । अर्को जीवन्त समस्या आर्थिक अवस्था थियो, जसले कार्यक्रममा भाग लिन समय दिदैनथ्यो । जनतालाई जागरुक र ईच्छुक बनाउन बास्तविक उपभोक्ता समूहहरूले बैठक बोलाउनु पर्थ्यो, विभिन्न कृयाकलापहरू गर्नु पर्थ्यो । बाहिरका समितिहरूसंग पनि समन्वयको अभाव थियो । स्थानीय निर्वाचित संस्था, सम्बन्धहरू र समन्वयलाई पूर्ण रूपले एकीकरण गरिनु पर्थ्यो । अविच्छिन्न बार्तालापको आवश्यकता थियो ।

सामुदायिक वन अन्तगतका कानून र नगरपालिका, जिल्ला तथा गाउँ विकास समितिका अधिकार र कर्तव्यका सम्बन्धमा बनेका कानूनबीच केही मतभेदहरू अस्तित्वमा छन् ।

वन कानूनको प्राथमिकतालाई स्थापना गर्न यी कुराहरूलाई सच्याइनु पर्थ्यो । वन कानून नै हो, जसले स्वायत्तताको स्वामित्वको अधिकारको, बेच-विखनको र वन उपभोक्ता समूहहरूलाई वन हस्तान्तरण गरेपछिका अधिकारहरूको ठोकुवा गर्छ । उपभोक्ता समूहहरूले काम गर्दा अरु मतभेद चाहिँ अज्ञानताले अथवा आफ्नो अधिकार र कर्तव्यको स्पष्टताको अभावले पनि उठ्ने गर्छन् । स्वामित्व, नियन्त्रण र संयोजन मुख्य गरेर यी तीन क्षेत्रमा मतभेदहरू छन् जसलाई निराकरण गर्न उपयुक्त र प्रभावकारी समाधानहरूको आवश्यकता छ । साधारणतया, जेहोस्, उपभोक्ता समूहहरूको कृयाकलाप र प्रस्तुती उदाहरणीय छ र यो विस्तारित पनि हुँदैंछ ।

वनको सवालमा गाविस र जिविसले आफ्ना कृयाकलापहरूलाई संयोजित गर्न आवश्यक छ । उपभोक्ता समूहहरू, स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरू र सरकारका निकायहरूबीच शक्तिको मतभेद भएका दृष्टान्तहरू छन् । यो कार्यशाला गोष्ठीले समन्वयलाई पक्का गर्ने बाटाहरू अनि उपभोक्ता समूहहरू, गाविसहरू, जिविसहरू, सरकारी निकायहरू, महासंघहरू एक अर्कामा भर परेर काम गर्ने उत्साहहरू दिनेछ, जसले गर्दा स्थानीय किसान सर्व साधारण जनताहरूले सामुदायिक वनका भरपर्दा संभावनाहरूबाट बञ्चित हुनु पर्ने छैन । स्पष्ट वास्तविकता चाहिँ के हो भने, ऐन र सम्बन्धित नियमहरूमा संगतिको अभाव देखिन्छ । तदर्थ परिपत्रहरूले यस्ता कुराहरू रद्द गरी दिन्छन् । मन्त्रालयहरूबाट आउने निर्देशनहरूले, फोन मार्फत् दवाव दिइने उर्दीहरूले कानूनलाई ढपक्क ढाकी दिन्छन् । वक्ताले कार्यशाला गोष्ठीमा यसको बारेमा छलफल हुनेछ अनि वन स्रोतहरूबाट तथा निर्वाचित समुदाय र वन उपभोक्ता समूहहरूको मेलमिलापबाट उचित मुनाफाका भागबण्डाका नमूनाहरू प्रस्तावित हुने छन् भनेर आशा गर्नु भयो ।

माया देबी खनाल-सभापति, हिमाली सर्व साधारण महिला प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन नेटवर्क (हिमावन्ती)

हिमावन्तीले हिन्दू कुश-हिमाली क्षेत्रभरिका प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा काम गरिरहेका सर्व साधारण महिलाहरूलाई सशक्तिकरण गर्न सहयोग गर्छ । हालको मुख्य ध्यान चाहिँ महिलाहरूको समूहहरू निर्माण गर्नु, तिनीहरूलाई सङ्गठित गर्नु, तालीम दिनु र यो क्षेत्रका सबै महिलाहरूबीच सुसम्बन्ध कायम गराउनु हो ।

विकेन्द्रीकरणमा महिलाहरूको सहभागिता आवश्यक छ । हिमावन्तीभरि महिलाहरूलाई बाहिर आउन, स्वतन्त्र अनुभव गर्न र जिउनको लागि संघर्षमा भाग लिन, उनीहरूलाई अझ आत्मनिर्भर बनाउन हिमावन्ती मार्फत् उनीहरूले कोशिश गरिरहेका छन् ।

गाउँमा लोग्नेमान्छेहरू अथवा ठूलाबडाहरूको अगाडि पर्नु पर्दा महिलाहरू अझै पनि टाउको ढाक्छन्, मुख छोप्छन् । लोग्नेमानिसहरूसंग तिनीहरू निर्धक्क कुरा गर्न सक्दैनन् । जब कुनै स्वास्नीमान्छेहरूले विकासको कामको जिम्मेवारी लिने प्रयत्न गरे,

जनताको भलाईको लागि काम गरे, छोटकरीमा भन्दा जब जब उनीहरू घरबाट बाहिर आए तब उनीहरूलाई नासमझ बन्न बाध्य तुल्याइयो । अहिले पनि गाउँमा मानिसहरू, स्वास्नीमान्छेहरू आफै निर्णय गर्न सक्दैनन् भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

कार्यशाला गोष्ठीमा आमन्त्रण गरेर उनीहरूलाई अगाडि बढ्न प्रेरित गरेकोमा हिमावन्तिले इसिमोडप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्‍यो । विभिन्न सरोकार समूहहरूसँग बिचार आदान-प्रदान गर्दा निक्कै सहयोग भयो । यसले उनीहरूलाई अझ बढी शक्ति दिनेछ । विकेन्द्रीकरणको प्रयत्नमा अगाडि बढ्न महिला सहभागीतामा बृद्धि गर्ने छ । महिलाहरू मिले भने ठूल-ठूला कामहरू गर्ने छन् र एक अर्कोलाई सहयोग र प्रेरणा पनि दिने छन् । यस्तो अवस्थामा केही कुरा पनि असम्भव हुने छैन ।

गौरा देबी, जसले चिपको आन्दोदन शुरु गर्नु भएको थियो । उहाँ उनीहरूको प्रेरणा हुनु हुन्थ्यो । महिलाहरूलाई केही स्वायत्तता दिइने पछि । उनीहरूलाई कानून र कानून लागू गर्ने कुरामा सचेत बनाइने पछि । यद्यपि, स्वास्नीमान्छेहरूले घरघन्दाको काम हेर्दा, बालबच्चाको ख्याल गर्दा, लोग्नेलाई मद्दत गर्दा, केही बढी दुःखहरू उठाउनु पछि, तर पनि आफ्नो लक्ष्यतिर अगाडि बढ्न सकीय हुने पछि । विस्तारै लोग्नेमान्छेहरूले पनि आफ्नो दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउने छन् र उनीहरूको सहयोगले ठूलो मद्दत गर्नेछ । वक्ताले कार्यशाला गोष्ठीको अन्तसम्ममा आफू अगाडि बढेको कुरा प्रष्ट पार्न उनीहरूले केही निर्णय र केही समाधानहरू आत्मसात गर्ने छन् भन्ने कुरामा आशा गरेकी छु भन्नु भयो ।

सभापतिको उद्गार

डा. सैजुले बिज्ञ समूहका सहभागीहरूको अनुभवबाट सिकेका कुरा औल्याउनु भयो ।

डा. सैजुले कुनै पनि समस्यालाई नछुटाई सबै समस्यालाई समेट्न आधारभूत उद्देश्यसँग सम्बन्धित समाधानहरूसँग संकेन्द्रित भएर पुग्न आवश्यक छ भन्नु भयो । उहाँले खासगरी हिन्दू कुश-हिमालका पहाडी क्षेत्रका मुख्य सवालहरूलाई चिनाउनु भयो । ती सवालहरू वन व्यवस्थापनमा निर्वाचित संस्थाहरूको भूमिका र स्थानीय-स्तरको सरकारका समस्याहरूसँग सम्बन्धित थिए ।

सबै देशमा प्रजातन्त्रीकरण, सुशासन, विकेन्द्रीकरण र निर्वाचित पदाधिकारीहरूको जवाफदेहीसँग सम्बन्धित सवालहरू थिए । स्थानीय निर्वाचित समुदायहरूको निश्चित भूमिका थियो । प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापनमा विभिन्न सवालहरूलाई ध्यानाकर्षित गरेर गरिने आन्दोलनहरूसँग ती कसरी सम्बन्धित थिए र हिन्दू कुश-हिमाली देशहरूमा घटिरहेका कुराहरूप्रति स्थानीय संस्थाहरूले कसरी प्रत्युत्तर दिइरहेका थिए, त्यस बारेमा हामीले जान्नु आवश्यक थियो ।

नयाँ आशा र नयाँ आन्दोलनका कारणले कार्यावधि र मतभेदको बृद्धि भएको देखिन्थ्यो । उदाहरण स्वरूप, वन उपभोक्ता समूहहरू र निर्वाचित संस्थाहरू, गाउँ विकास समिति र व्यक्तिहरूबीच मतभेद बढिरहेथ्यो । आशा र भूमिकामा परिवर्तन आउने बित्तिकै नयाँ मतभेद देखा पर्‍थ्यो र त्यसलाई समाधान गरिहाल्नु पर्‍थ्यो । नयाँ बिधान र नियमहरू बनाउनु पर्‍थ्यो । तर तिनीहरूले आशा गरे अनुरूप काम गर्दैनथे । जतिसुकै सकारात्मक नीतिहरू बनाए पनि मतभेद र तिनका बिस्तारको समस्या खडा भइहाल्थ्यो । कसरी जीवनमा सुधार ल्याउने भन्ने दिमागमा राखिरहनु पर्ने मुख्य कुरा थियो ।

डा. सैजुले समूह छलफलमा उठाइएका मुख्य-मुख्य बूँदाहरूलाई संक्षेपीकरण गर्नु भयो ।

१. हामीले हाम्रो जीवन पद्धति र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा मिल्दोजुल्दो संगति ल्याउन जरुरी छ - जुन संस्कृति हो । यसो गरे हामीलाई अनुभूत हुन्छ, कि हामी बाहिरबाट लादिएको कुराको बारेमा चर्चा गरिरहेका छैनौं । हामी प्राकृतिक स्रोतहरूको सम्मान गर्छौं, तिनीहरूलाई बिनाशबाट जोगाउँछौं किनकी तिनीहरू हाम्रो जीवनकै एक भाग हुन् । हाम्रो इतिहासमा धेरै कालदेखि खस्काई रह्यो केवल अहिले आएर सुधारनै मौका पाउँदैछौं । दृष्टिकोण र व्यवहारले परिवर्तन ल्याउन सक्छ । समस्याहरू निश्चय नै हटाउन सकिने खालका थिए, यदि एकपछि अर्को गर्दै हटाउन खोजेको भए, समाधान गर्न सकिन्थ्यो । हामी आफैले आफ्ना परम्परागत मान्यताहरूलाई संस्मरण गर्नु पर्‍थ्यो ।
२. हामीले थाहा पायौं, सामुदायिक वन व्यवस्थापन, सामुदायिक वन समूहले मात्र जिम्मा लिन सक्दैन । निर्वाचित संस्थाहरूसंग संयोजन र सुसम्बन्ध राख्नु ज्यादै महत्वपूर्ण कुरा हो । भविष्यका कामहरूमा यो कुरालाई एकदमै ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्छ ।
३. दृष्टिकोणमा परिवर्तन वन अधिकारीहरूमा मात्र आएर पुग्दैन, नीति निर्माता, योजनाविद् र राजनीतिज्ञहरूको दृष्टिकोणमा पनि परिवर्तन आउनु पर्छ ।
४. स्थानीय र राष्ट्रिय दुबै तहका राजनैतिक सहभागितामा महिलाहरूलाई सामेल गर्नु आवश्यक छ । यो एकदम महत्वपूर्ण छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा महिलाहरूको राम्रो प्रतिनिधित्वको निर्णयमा सहभागिताको आवश्यकता छ ।
५. विकेन्द्रीकरणको अर्थ जनतामा स्थानीय निर्वाचित संस्थाहरूमा शक्ति सुम्पनु हो । यो सन्दर्भमा स्वायत्तताको अर्थ के हो ? यसलाई कसरी परिभाषित गरिएको छ ? स्वायत्तता भन्नु निर्णय गर्न सक्ने अधिकारले लेस हुनु हो । चाहिएको उचित सहभागिता हो, शोषण होइन ।
६. वन संरक्षणमा काम गरिरहेका संस्थाहरू, स्थानीय सरकारी संस्थाहरू र निर्वाचित समुदायहरूबीच राम्रो सुसम्बन्धको विकास गर्नु पर्छ । राम्रो सहयोग र संचार पद्धतिको आवश्यकता छ ।
७. क्षमताको विकास र जनतालाई आफ्नै ज्ञान र अनुभवमा विश्वास, दुबै कुरा जरुरी छन् । स्थानीय-स्तरका नयाँ चुनौतीहरूलाई सामना गर्न नयाँ प्रविधिलाई नयाँ सीपको

- परिचय आवश्यक छ । यसभित्र व्यवस्थापन सीपको तालीम पनि पर्छ । महिला सहभागितालाई बढाउनु पर्छ, सचेतनता र शिक्षालाई बढाउनु पर्छ ।
८. पहाडी क्षेत्रका साभा सम्पत्तिको व्यवस्थापनमा समग्रतामा गर्ने भावनाको उदय हुनु पर्छ ।
९. नक्कल गर्ने समस्या अनि नीति, नियम, र कानूनको स्पष्टताको अभाव पनि ज्यूँकात्युँ छ । एक अर्कोसंग बाभ्ने निर्णयहरु सबै तहमा भेटिन्छन् । व्यक्ति-व्यक्तिहरु बीच, समूह-समूहहरुबीच र स्थानीय संस्थाहरुबीच हुने मतभेदका समाधानहरु आवश्यक छन् । कुनै कुनै समस्याहरु त पहिल्यै भनियो भने रोकथामबाट पनि निराकरण गर्न सकिन्छ ।

डा. सैजूले हिन्दू कुश-हिमालयहरुका महिला र पुरुषलाई सशक्तिकरण गर्ने पद्धतिहरु आरम्भ गर्नु पर्छ भन्नु भयो, जसले उनीहरुको जीवनलाई असर पार्ने जुनसुकै निर्णयमा पनि सहभागिता प्रदान गर्छ । यो सबै सरोकार समूहहरुको सम्पूर्ण लक्ष्य हुनु पर्छ । यस्तो रुचिकर र महत्वपूर्ण छलफलमा सभापतित्व गर्ने मौका दिएकोमा आयोजकलाई उहाँले धन्यवाद दिनु भयो । डा. सैजूले यो अद्वितीय मञ्च हो भन्नु भयो र यसले सुशासन र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनको अन्तरक्रियालाई बृद्धि गर्ने बाटोतिर बढ्न बाध्य तुल्याउँछ पनि भन्नु भयो ।

इसिमोडको लोगोको पुष्प प्रस्तुति ।

इसिमोडको प्रदर्शनस्थल, सोदाचरी, ललितपुर, नेपालमा नेपालका एकजना सहभागीले बिरुवा रोपिरहेका ।